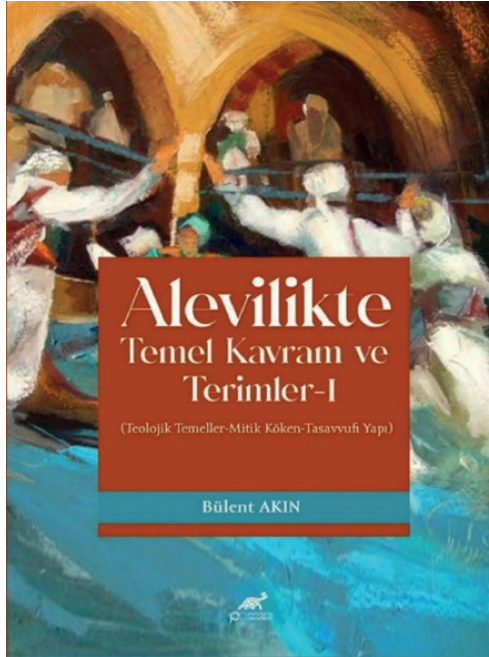

Akın, Bülent (2025). *Alevilikte Temel Kavram ve Terimler-1 (Teolojik Temeller-Mitik Köken-Tasavvufi Yapı)*. Çanakkale: Paradigma Akademi. 200 sayfa. ISBN: 9786258674033.

Senem DEMİRELÖZ TAŞDEMİR *

*“Gel ey Hak yolına baş oynayanlar
Özün aşkıyla hem faş eyleyenler
Görün sırrı velayet nidiserdür
Hasûd kasrın başına ytkıyardur
Özi kasdın özine çab iden ol
Yezidiün başına mihi kakan ol”
Küçük Abdal*

* Bilim Uzmanı, Ankara, Türkiye, senemdemireloz@icloud.com, ORCID: 0000-0002-2024-6820.

Her kavram, anlamını meydana geldiği birikim ve bağlam içerisinde kazanır. Bu birikimi; bir topluluğun kendi inancı, bu inanç çerçevesinde şekillenen dinî pratikleri; kendi kültürü ve dili ile o topluluğa ait olan yazılı ve sözlü kaynaklar ışığında oluşan kolektif hafızada bulmak mümkündür. Topluluğun hafızasından nesilden nesile aktarılan bu kavramlar sembolik bir anlam kazandığında topluluğun dışından yapılan okumalar söz konusu anlamların bağlamından kopmasına, anlam kaymasına uğramasına veya işlevsel karşılıklarının görünmez hâle gelmesine neden olabilmektedir. Bir kavramın anlamı yalnızca doktriner düzeyde aranmamalı; ritüel ve toplumsal karşılıklarıyla birlikte kendi bağlamında değerlendirilmelidir.

Kavramların kendi bağlamları içerisinde değerlendirilmesi düşüncesinin bir gereği olarak Alevi anlatılarındaki mitik ve sembolik dil, klasik anlamda bir ontoloji sistemi kurma girişimi olmaktan ziyade hakikatin farklı idrak düzeylerine hitap eden çok katmanlı sembolik anlatım biçimleri olarak okunmalıdır. Söz konusu sembolik anlatı biçimlerinin temelini oluşturan Alevi inanç sistemi ile bu sisteme ait kavramlar; tarihsel veya mezhepsel sınıflandırmaların nesnelere olarak görülmemeli; Alevi inanç ve geleneğinin kendi ontolojik, epistemolojik, ahlaki ve ritüel bütünlüğü içerisinde değerlendirilmelidir. Bu çerçevede kavramların anlamı, metinlerdeki kullanımları, sözlü kültürdeki yaşantısal karşılıkları, mitik-kozmolojik temelleri ve toplumsal işlevleri birlikte ele alınmalı; Alevi inanç sistemi kendi bağlamında anlamlandırılmalıdır.

Tam da bu doğrultuda yazar Bülent Akın; Aleviliğin kendi iç düşünce sisteminde yer alan kavramların anlamlandırılması ve idrak edilmesinde bütünlükçü bir bakış açısıyla yola çıkarak *Alevilikte Temel Kavram ve Terimler-1 (Teolojik Temeller-Mitik Köken-Tasavvufi Yapı)* adlı çalışmayı bir terim sözlüğü ya da kavram derlemesi olarak ele almamıştır. Bunun yerine Alevi inanç sistemine ait bu kavramların teolojik anlam ile toplumsal/performans işlevlerinin birlikteliğini gözetmiş yani söz konusu kavramların cem ibadetindeki, nefeslerdeki ve kolektif hafızadaki işlevlerini de inceleyerek Aleviliği ve Alevi inanç sistemine ait kavramları tanımlama iddiasından uzakta durmuş, Aleviliği anlama çabasının bir ürünü olan bu çalışmayı kaleme almıştır.

Çalışma, editör Cem Erdem'in "Takdim"i, yazar Bülent Akın'ın "Ön Söz"ü, "Giriş" ve "Kaynakça" kısımları dışında "İnanç ve Hakikat Düzlemi: Teolojik Temeller", "Kün' Hitabından Hakikate: Kozmogonik Tasavvur, Mitik Köken ve Tasavvufi Yol" ile "Yolun Sırrı, Canın Edebi: İçsel Kozmoloji" başlıkları ile üç ana bölümden meydana gelmiştir.

Cem Erdem'in "Takdim"inde Alevi inanç ve geleneği; sözlü kültür, tasavvufi sembolizm ve ritüel pratiklerin etkileşimiyle oluşmuş çok katmanlı bir düşünce evreni olarak tanımlanmıştır. Bu düşünce evreni tarihsel süreklilik içerisinde gelişmiş ancak mevcut akademik literatürde çoğu zaman parçalı okumalar, kavramsal dağınıklık ve yöntemsel belirsizlikler nedeniyle yeterince bütünlüklü biçimde kavranamamıştır. Bu bağlamda eser, Aleviliğin kendi iç düşünce sistemini görünür kılmayı amaçlayan bir çalışma olarak sunulmuştur.

Erdem'e göre de çalışma, Alevi kavramlarını yalnızca tanımlayan bir sözlük veya kavram derlemesi niteliğinde olmayıp kavramlar; tarihsel, teolojik, tasavvufi ve ritüel bağlamları içerisinde ele alınmış, aralarındaki ilişkiler ortaya konulmuş ve böylece Alevi inanç ve geleneğinin iç mantığı yeniden inşa edilmiştir. Burada özellikle vurgulanan husus, kavramların dışsal sınıflandırmalar ve adlandırmalardan yola çıkılarak oluşturulmuş tanımlamalarla değil, Aleviliğin tarihsel, teolojik ve tasavvufi sürekliliği içerisinde iç adlandırma ve bu adlandırmalara bağlı tanımlamalarla anlamlandırılmasıdır. Yine çalışmada, Alevi kozmolojisi açısından önemli görülen ancak literatürde görece az işlenen kavramlara da yer verildiği belirtilmiştir.

Ayrıca Erdem'in özellikle öne çıkardığı "kavramsal düşünce atlası" nitelemesi, çalışmanın temel metodolojik karakterini ortaya koymaktadır. Bu ifade, kavramların birbirleriyle bağlantıları doğrultusunda sıralandırırlarak Alevi düşünce sisteminin, sembol ve kavramlar arasındaki ilişkiler ağı üzerinden haritalandırıldığını göstermektedir. Bu nedenle çalışma, betimleyici bir terminoloji çalışmasından çok, yorumlayıcı bir sistematik ve sembolik kavramsal analiz modeli sunmaktadır (s. V-IX).

"Ön Söz"de yazar Bülent Akın, çalışmanın temel amacını Aleviliği tanımlamak veya yeniden tarif etmekten ziyade geleneğin kendi kavramsal evrenini merkeze alarak onu içeriden anlamaya yönelik bir düşünme girişimi olarak belirlemiştir. "Her yolun kendi kavramlarında saklı bir hafızaya sahip olduğu" düşüncesinden hareketle Aleviliğin tarihsel olaylar, siyasal süreçler veya ritüeller üzerinden okunmasına karşılık, kavramların taşıdığı anlam hafızasının araştırmanın asıl konusu hâline getirilmesi gerektiğinin altını çizmiştir.

Yazar, Alevi inanç sistemindeki kavramların basit terminolojik göstergeler olmadığını belirterek bir varlık anlayışını, ahlaki sorumluluğu ve kozmolojik tasavvuru taşıyan anlam düğümleri olduğunu söylemiştir. *Nokta, keim, bezm-i elest, nur, ikerar, can, hâl, erkân, rıza, vicdan, edeb, dâr ve emanet* gibi kavramları ise sözlük anlamlarının ötesine

geçirerek tarihsel kökenleri ile etimolojik açıklamaları başta olmak üzere gelenek içerisinde birbirleriyle kurdukları anlam ilişkileri bağlamında ele almıştır.

Bölümün metodolojik merkezinde yer alan bir diğer vurgu, Aleviliğin kendi iç tutarlılığına sadık kalma ilkesidir. Yazar, Aleviliğin kendi kavramsal örgüsü üzerinden anlaşılmasını hedeflemiştir. Bu çerçevede mit ile ritüel, tasavvuf ile erkân, bireysel idrak ile toplumsal rıza arasındaki ilişkilerin yeniden düşünülmesi gerektiğini belirterek kavramların birbirinden bağımsız terimler olarak değil, bütüncül bir anlam sisteminin parçaları olarak değerlendirilmesi gerektiğini öne çıkarmıştır.

“Ön Söz”ün son kısmında dikkat çeken bir diğer unsur, Alevi inanç ve geleneğinde önemli bir yere sahip olan emanet ve sır bilincidir. Yazar; *sır* olarak nitelendirilen kutsal bilgiyi yani hakikati tümüyle açıklama iddiasından imtina ederek bu hakikat bilgisinin; nihai hükümler sunarak tüketilecek veya bütünüyle açığa çıkarılacak bir nesne olmadığını; belli ölçüler içerisinde paylaşılabilen ve daima daha derin anlam katmanlarına işaret eden bir irfan alanı olarak konumlanması gerektiğini ifade etmiştir (s. XI-XII).

“Giriş” kısmında yazar, Alevilik çalışmalarında yaygın olarak görülen temel metodolojik sorunu tespit etmiştir. Alevi kavramları çoğu zaman ya tarihsel tartışmaların içine sıkıştırılmış ya da farklı disiplinlerin kavramsal çerçeveleri içerisinde anlam kaymasına uğramıştır. Bu durum, Alevi düşüncesinin kendi iç bütünlüğünün anlaşılmasını zorlaştırmıştır. Bu nedenle yazar çalışmada; Alevilikte inanç, yol ve erkân alanında kullanılan temel kavram ve terimleri teolojik, mitolojik ve tasavvufi düzlemlerle bütüncül bir biçimde açıklamayı amaçlamıştır. Burada kapsam yalnızca kavramların sözlük karşılıklarını vermek değildir. Kavramların teolojik bağlamları, klasik Alevi-Bektaşî metinlerindeki kullanımları, ritüel ve pratik yaşamdaki karşılıkları, zahir-bâtın bütünlüğü içerisindeki işlevleri ile bir arada değerlendirilmesinin gerekliliğidir (s. 1-8).

Her bir bölüm kendi ana başlığı çerçevesinde ele alınmış olup konuya ilişkin kavram ve terimler bu ana başlıklarla yer alan alt başlıklarda gruplandırılmıştır. Bu kavram ve terimleri, çalışmanın Birinci Bölüm’ü olan “İnanç ve Hakikat Düzlemi: Teolojik Temeller”i “A. İlahi Tezahür: ‘Hak-Muhammed-Ali’ Nuru” ile “B. Hakikat Bilgisi ve Manevi Süreklilik” adlı alt başlıklar ve bunların içlerine konumlandığı kavramlarla açıklamıştır. “A. İlahi Tezahür: ‘Hak-Muhammed-Ali’ Nuru” adlı ilk alt başlıkta *Hak*, *Nur*, *Muhammed* ve *Ali* kavramlarına yer verilmiştir (s. 9-29).

Bu bölümde ilahi hakikatin Alevilik inancı içerisindeki tasavvuru nur temelinde ele alınmıştır. Yazarın deyimiyle nur, “Hak-Muhammed-Ali” anlayışı üzerinden şekillendirilerek söz, anlam, ilahi idrak ve ahlaki yönelim hâlinde varlıkta ve insanda süreklilik kazanmak suretiyle aşkınlık ve içkinlik arasında kopukluk oluşturmadan metafizik ve yaşantısal bir gerçeklik olarak anlaşılır. Bu gerçeklik Alevi kozmogonisinde varlığın Hak’tan gayri düşünülemediği anlamına gelir. Ayrıca ilahi hakikatin tezahürü Aleviliğin yazılı kaynakları olan buyruk, erkânâme, velayetname; ibadet ve inanç pratiklerinde kullanılan gülbank ve nefeslerde Hak-Muhammed-Ali inancı ve birliğinin özünde varılan nur tasavvurunda konumlanır.

Alevi teolojisinin metafizik temelleri, eserde Hak, Nur, Muhammed ve Ali kavramları etrafında açıklanmıştır. Bu bağlamda “Hak”, Kur’an-ı Kerim’den ayetler ve Alevi gülbank ve nefeslerinden hareketle varlığın kaynağı ve bütün tecellilerin dayanağı olarak ele alınmış; evren ve insan ilahi hakikatin makrokozmos ve mikrokozmostaki görünüm alanları şeklinde değerlendirilmiştir. Yazar, insanın Hakk’ı kendi özünde arayarak idrak etmesini “Hakk’ın aynası” ya da “Hak’tan bir parça” olma bilinciyle insan-ı kâmil mertebesine ulaşmasının ön koşulu olarak yorumlamıştır. Nur kavramı ise Tanrı’nın “Kün!” emriyle ortaya çıkan ilk hakikat ve ilk tecelli olarak açıklanmış; Nur suresinde yer alan imgeler ile cem ibadetindeki چراغ/delil hizmeti arasında ilişki kurularak Hak ile insan arasındaki ontolojik bağ görünür kılınmıştır. Yazar, cem halkasını da Hak nurunun insan cemalinde tecelli etmesinin sembolik bir yansıması olarak değerlendirmiştir.

“Muhammed”; “Nur-ı Muhammedî” ve “Hakikat-i Muhammediyye” anlayışları çerçevesinde ilahi hakikatin ilk görünümü bağlamında ele alınmış; İmam Cafer es-Sâdık’a atıfla Kalem suresindeki “nun” harfi Nûr-ı Muhammedî ile ilişkilendirilmiştir. “Levlâke lemme halaktü'l-eflâk.” hadisi ise yaradılışın merkezindeki ezeli hakikati açıklayan temel referanslardan biri olarak kullanılmıştır. Yazar, Nur-ı Muhammedî anlayışını yalnızca kozmolojik bir ilke olarak değil, aynı zamanda Alevi tasavvufunda insan-ı kâmil modelinin kaynağı olarak yorumlamıştır. “Ali” kavramı ise ilahi nurun velayet boyutundaki tezahürü olarak değerlendirmiş; “Ali Hak’tır.” anlayışı vahdet düşüncesi çerçevesinde açıklamıştır. Hz. Muhammed’in “nübüvvet nuru”nu, Hz. Ali’nin ise “velayet nuru”nu temsil ettiği belirtmiş; “Hak-Muhammed-Ali birdir.” anlayışı bir özdeşlik ilişkisi olarak değil, aynı hakikatin farklı tezahür derecelerini ifade eden metafizik bir birlik düşüncesi şeklinde yorumlamıştır. Bu yönüyle yazar, Hak-

Muhammed-Ali anlayışını Alevi ontolojisinin ve kozmolojisinin merkezinde yer alan bütüncül bir varlık tasavvurunun ifadesi olarak açıklamıştır.

Akın; “B. Hakikat Bilgisi ve Manevi Süreklilik” adlı ikinci alt başlıkta “1. Tevhid (Birlik İlkesi)”, “2. Nübüvvet”, “3. Velâyet”, “4. Ehlibeyt”, “5. İmamet (On İki İmam)”, “6. On Dört Masum-i Pâk (Çârdeh Ma’sûm-i Pâk)”, “7. On Yedi Kemerbest”, “8. Gürûh-ı Nâci”, “9. Ricâlü'l-Gayb (Gaip Erenler)” kavramlarını ortak bir metafizik bütünlük içerisinde ele almış ve ilahi hakikatin yaradılıştan itibaren insan, toplum ve tarih düzleminde devamlılık gösterdiği düşüncesini temellendirmiştir (s. 30-78).

Tevhit, insanın benlikten hakikate yönelişini, çokluk içerisinde birliği idrak edişini ve varlığın kaynağıyla yeniden bütünlüşmesini ifade eden ontolojik bir süreçtir. Yazar da tevhidi, bu çerçevede insanın benlikten hakikate yönelişini ifade eden bir idrak biçimi olarak “her şeyin Hak’tan doğduğu” düşüncesi doğrultusunda hakikat bilgisini yaşamın kaynağı ve özü olarak görmek suretiyle “Hak’ta yok (fani) olma” anlayışına yönelik bir idrak sürecini temsil etmesi ile ifade etmiştir. Bu sürecin nihai hedefi olarak odaklanılan “benlik bilincinin ortadan kaldırılması” hususunu ise “mürşitte, pırde, peygamberde ve Hak’ta yok olma” aşama aşama bir nevi “hakikate erişme yolculuğu” olarak açıklamıştır. İnsanın kendi özüne yaptığı bu bireysel yolculuğun cem ibadetinde kolektif bir şekilde yaşanması ise on iki hizmetten her bir hizmetin aynı amaca yönelik birlikteliği aracılığıyla bireysel benliğin toplulukta, topluluğun da Hak’ta yok olması ile gerçekleşmiş olduğunu belirtmiştir.

Nübüvveti ise peygamberlik kurumunun tarihsel sınırlarını aşan, ilahi hakikatin insanlığa aktarılmasını sağlayan kozmik bir ilke olarak açıklayan Akın, kavramı Nur-ı Muhammedî’nin zahîrî tezahürü şeklinde yorumlamış ve onu yaratılıştan itibaren varlığını sürdüren ilahi bilincin görünür yüzü olarak tanımlamıştır. Bu anlayışa göre Hz. Muhammed “ilk akıl (akl-ı evvel)”, “ilk yaratılmış (evvel-i mahlûkat)” olarak kendisinden önce yaratılmış peygamberlerde tecelli eden hakikat nurunun en yetkin görünümüdür. Âdem’den Hz. Muhammed’e kadar gelen bütün peygamberlerin aynı ilahi hakikatin farklı zaman ve mekânlardaki tezahürleri olarak kabul edildiğine dikkat çeken yazar, nübüvvetin; hakikatin söz, vahiy ve bilgi yoluyla insanlığa bildirilmesini temsil ettiğini ayrıca peygamberin insanın kemale yönelişinde örnek alınan “insan-ı kâmil” modelindeki bu nuru bir prototip olarak kendi bünyesinde taşıdığını ifade etmiştir.

Bölümün dikkat çeken yönlerinden biri, nübüvvet ve velayetin aynı hakikat çizgisinin birbirini tamamlayan iki boyutu şeklinde “nur-ı Muhammed”nin iki yüzü” olarak Hz. Muhammed’in “yeşil nur” ve Hz. Ali’nin “ak nur” bağlamında sembolize edilmesidir. Bu doğrultuda “aynı nurun sırrı” olarak ortaya konulan “vahdet” anlayışı çerçevesinde “Velâyet”, Alevi düşüncesinde nübüvvetin tamamlayıcısı ve hakikatin sürekliliğini sağlayan ilke olarak ele alınmıştır. Yazar, nübüvvetin “zahiri bilgi”yi, velayetin ise bu bilginin “bâtını ve irfani boyutu”nu temsil ettiğini vurgulamıştır. Alevi kozmolojisinden hareketle Hz. Muhammed ile Hz. Ali arasında kurulan ilişkiyi, otorite aktarımından çok hakikatin bilgi ve marifet boyutları arasındaki sürekliliği üzerinden anlamlandırmıştır.

Ehlibeyit ve imamet anlayışları da bu süreklilik fikrinin toplumsal ve tarihsel boyutunu oluşturur. Ehlibeyt/Ehlibeyit kavramını tasavvufi gelenekte “silsile-i zeheb (altın zincir)” adlandırmasıyla vurgulayan yazar, bu ruhani soyu nübüvvet ve velayet nurunun birleştiği merkez olarak tanımlamıştır. Tevellâ ve teberrâ kavramları doğrultusunda “Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Fâtıma, Hz. Hasan (Şebber) ve Hz. Hüseyin (Şübber)”i, “Âl-i Abâ” olarak Alevi inancının “beş sütunu” olarak belirtmiştir. “Ehlibeyit zincirinin birer halkası” olarak tasavvur edilen Hz. Fâtıma ilahi nurun bedeni, yeşil nur (Muhammed) ile ak nurun (Ali) birleştiği merkez, iki denizin birleşmesi (Mecma‘u’l-Bahreyn), “Hakikat denizi”, “rahim ve rıza çizgisi”, rahmetin ve velayet nurunun görünür hâle geldiği ontolojik bir ilke olarak yorumlamıştır. Hz. Fâtıma “ilahi rahmetin, sürekliliğin ve yaratıcı bereketin”; Hz. Hasan “rıza, hikmet, sabır ve içsel denge”nin ve Hz. Hüseyin ise “adalet, fedakârlık ve hakikat uğruna direniş ile şehadet”in sembolleri olarak Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’i “Alevi ahlakının iki temel direği” olarak öne çıkarmıştır. Yazar, bu iki şahsiyeti tarihsel olayların aktörleri olarak sınırlamamış; cem ibadetlerinde yapılan on iki hizmetten rızalık hizmetinin Hz. Hasan, saka suyu hizmetinin de Hz. Hüseyin ve Kerbela Şehitleri ile onların yaşamlarındaki duruşlarına telmihle yapıldığını belirtmiş, Muharrem ayında tutulan yas ve yapılan ritüeller ile Alevi edebiyatında yer alan mersiyelerle maktelleri örneklendirerek ehlibeyit mensuplarının yaşamlarını konu edinen anlatıların çocuk eğitimindeki önemine dikkat çekmiştir. Benzer bir yaklaşımın İmamet (On İki İmam) anlayışında da görüldüğüne dikkat çeken yazar, *Bıyruke*’tan bölümlerinden anlatılar örneklendirerek On İki İmamların nurunun yaratılışı ile her bir imamın Alevi tasavvufundaki sembolik anlamı ile Alevi edebiyatında yer alan düvaz-ı imam örneklemini ele alarak Alevi yol ve erkânında hafızanın canlı tutulması üzerinde yoğunlaşmıştır. İmamların her birinin Hakk’ın bir sıfatının tecellisi kabul edildiğine

değinererek imamet anlayışının, “Hak nurunun toplum içinde rehberlik eden biçimi” olarak hem kozmik düzeni hem de toplumsal hayatın manevi sürekliliğini temsil ettiğini belirtmiştir.

Yine On Dört Masum-i Pâk (Çardeh Ma’sûm-i Pâk) ve On Yedi Kemerbest (Hz. Ali’nin yol kardeşleri) kavramlarında da Alevi kolektif hafızasının ahlaki boyutunu görünür kılan Akın; masumiyet, sadakat, hizmet, fedakârlık ve bağlılık gibi değerlerin ayrıca adlarını tek tek verdiği bu şahsiyetler üzerinden sembolleştiğini belirtmiştir. Tarihsel hafıza ve ahlaki eğitim yaklaşımı hakkında ise Alevi geleneğinde şahsiyet merkezli anlatıların yalnızca geçmişi hatırlatma işlevi taşımadığını, aynı zamanda davranış kalıpları ve değerler sistemi ürettiğini, *Bıyruk*’tan ve Alevi yazılı kaynaklarından örneklerle göstermiştir. Bu anlayışta Hz. Ali’den başlayarak On İki İmam soyundan gelen ve küçük yaşta vefat eden çocukların, mazlumun unutulmamasının sembolleri ve masumiyetin en saf görünümü olarak kabul edildiğine değinmiştir. Ayrıca On Yedi Kemerbest, yazarın yorumuna göre Alevi toplumsal hafızasında fedakârlık, dayanışma ve bağlılık ilkelerinin somutlaşmış örnekleridir. İkrar ceminde yapılan kemer bağlama ritüeli ile kişinin manevi sorumluluk üstlenmesini ve yolun ilkelerine bağlı kalacağını beyan etmesi; kemerbestlerin temsil ettiği sadakat, cesaret ve hizmet anlayışının güncel inanç pratiğine aktarılan ahlaki ilkeleri olarak değerlendirmiştir.

Bölümün son kısmında yer alan Gürûh-ı Nâci ve Ricâlû’l-Gayb kavramları, hakikatin tarih ve toplum içerisindeki sürekliliğini tamamlayan iki önemli unsur olarak öne çıkmıştır. Yazar; Gürûh-ı Nâci, kavramını klasik İslam düşüncesindeki “kurtuluşa eren fırka” anlayışından farklı bir zeminde yorumlamıştır. Kavram, belirli bir mezhebin veya kapalı bir topluluğun adı olmaktan çok, Hz. Muhammed ve Hz. Ali’nin temsil ettiği hakikat çizgisine bağlı kalan manevi topluluğu ifade eden soy ya da aidiyet merkezli bir kimlik olmanın dışında hakikate yöneliş, ikrar ve velayet bilinciyle şekillenen bir manevi duruş olarak ele alınmıştır. Ricâlû’l-Gayb’ın ise ilahi rehberliğin görünmeyen fakat kesintisiz devam eden yönünün sembolik temsili olduğuna değinen Akın, görünmeyen fakat etkisini sürdüren bu ilahi rehberlik fikrinin teolojik temellerinden biri olarak Alevilikteki zaman ve tarih anlayışıyla ilişkilendirildiğini açıklamıştır. Hakikatin belirli bir döneme, kişiye veya mekâna hapsedilemeyeceğini; farklı zamanlarda farklı tecellilerle görünür hâle geleceğini ve bu sürekliliğin görünmeyen taşıyıcıları olan Ricâlû’l-Gayb’ı (Gaip Erenler) tarihin ötesinde devam eden bir velayet düzeninin varlığı olarak işaret etmiştir.

“Kün’ Hitabından Hakikate: Kozmogonik Tasavvur, Mitik Köken ve Tasavvufi Yol” adlı ikinci bölüm “A. Varlığın Birliği ve Hakikat Tasavvuru”, B. Kozmogonik Mitler ve İlahi Başlangıç”, “C. Kozmik Tezahür: İlahi Nur ve Cemal” ve “D. Kozmik Birlik ve Tasavvufi Tezahürler” olmak üzere dört ana çerçevede kaleme alınmıştır. “A. Varlığın Birliği ve Hakikat Tasavvuru” olarak “Hak ve Hakikat”, “Vahdet-i Vücut ve Vahdet-i Mevcûd” ile “Küntü Kenz-i Mahfi: Birliğin Öz Boyutu” başlıkları etrafında şekillenen bu bölümde temel vurgu, varlığın birliği ve hakikatin insan tarafından “hâl edinme” yani idrak edilme biçimi üzerinde konumlanmıştır (s. 79-89).

“Hak ve Hakikat” başlığında Akın, Alevi varlık anlayışının birlik merkezli bir tasavvura dayandığını belirtmiştir. Buna göre varlık, hakikatin farklı düzlemlerde ortaya çıkan tezahürleri olarak değerlendirmekle birlikte Hak, hakikat ve birlik kavramlarını; *ikrar*, *tasdik*, *teslimiyet* ve *adalet* kavramlarıyla aynı ontolojik zeminin farklı görünümüleri olarak bir “rehber (pir)e teslim bir şekilde hakikati hâl olarak yaşamak ve içselleştirmek” şeklinde yorumlamıştır.

“Vahdet-i Vücut ve Vahdet-i Mevcûd” başlığında yazar, Alevi düşüncesindeki birlik anlayışını tasavvufi gelenek içerisinde değerlendirmiştir. Yazara göre varlık âlemi olarak ifade edilen bütün mevcudat, ilahi varlığın farklı görünüm ve tecellileri olarak “Allah-Muhammed-Ali Hak’tır.” inancı ile “Hak birdir.” düsturu üzerinden anlamlandırılmıştır. Yazar, özellikle insanın kendisini tanımasının hakikati tanımanın ön şartı olarak kabul edildiğine dikkat çekerek ontolojik birlik düşüncesinin vahdet-i mevcûd anlayışındaki ahlaki ve irfani sonuçlarını “Ene’l-Hak” düşüncesi ile “Men Aref” sırrı temelinde açıklamıştır.

“Küntü Kenz-i Mahfi: Birliğin Öz Boyutu” başlığında ise Alevi kozmolojisinin metafizik temelleri ile ilahi birlik anlayışının Alevi irfanındaki özsel derinliği ele alınmıştır. Akın, “Ben gizli bir hazine idim, bilinmek istedim.” şeklinde ifade edilen kutsi hadis etrafında şekillenen yaratılış anlayışını açıklarken varlığın ortaya çıkışını, hakikatin kendisini açığa çıkarmasının bir sonucu olarak *nur*, *tecelli*, *zühur*, *velayet* ve *cem* gibi kavramlarla değerlendirmiştir.

“B. Kozmogonik Mitler ve İlahi Başlangıç” adlı ikinci alt başlıkta “1. Nokta: İlahî Tecellinin Çekirdeği”, “2. Kün: İlahi Emir ve Varlığın Doğuşu”, “3. Bezm-i Elest: Ezeli Sözleşme”, “4. Nur-ı Muhammedî: İlk Tecelli” ve “5. Dört Kapı-Kırk Makam: Kâinatın Manevi Merkezleri” kavramları etrafında ele alarak; yaratılış ilahi hakikatin açığa çıkış süreci olarak açıklamıştır (s. 89-113).

Yazar; “Nokta: İlahî Tecellinin Çekirdeği” başlığında nokta, bütün varlığın kaynağı ve başlangıcı olarak henüz açığa çıkmamış hakikatin özü, “Ba/Be” harfinden hareketle bütün harflerin, bilgilerin ve tecellilerin sırrı ve “ilk remiz” olarak “hakikat seyrinin ilk durağı” biçiminde nitelendirmiştir. “Kün: İlahi Emir ve Varlığın Doğuşu” başlığında da bu ilk remzin Tanrı’nın “Kün! (Ol!)” emriyle başlayan ilahi tecelli süreci; yokluktan varlığa geçişi mümkün kılan ilk “ses” ya da ilk “nefes” olarak açıklamıştır. Gülbak, nefes ve nutuklarda sıklıkla karşılaşılan Tanrı’nın “Hay” sıfatı ile nefeslerde kullanılan “dem dem dem” tekrarlarının da bu imgeyi canlı tuttuğuna yönelik performans pratikleri olarak sunmuştur. “Bezm-i Elest: Ezelî Sözleşme” başlığında insan ile Hak arasında kurulan ezeli bağ ve ikrar bilinci üzerinde durmuş; “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” hitabına verilen “Belî” cevabı ile de bu cevabın insanın hakikatle kurduğu ontolojik ilişki ile ikrar bilincinin temeli olduğu açıklamıştır. “Nur-ı Muhammedî: İlk Tecelli” başlığında Nur-ı Muhammedî, yaratılışın ilk zuhuru, ilahi bilginin ve hakikatin ilk görünümü olarak ele alınmıştır. Akın, Nur-ı Muhammedî’yi ilk yaratılış düşünceleriyle ilişkilendirerek “bütün peygamberlerde tecelli eden hakikat nurunun kaynağı” doğrultusunda yorumlamıştır. “Dört Kapı-Kırk Makam: Kâinatın Manevi Merkezleri” başlığında ise Dört Kapı-Kırk Makam sistemi, insanın hakikate ulaşma sürecini düzenleyen irfani bir yol haritası olarak Şeriat, Tarikat, Marifet ve Hakikat kapılarına yapılan yolculuk bağlamında insanın manevi olgunlaşma sürecinin aşamaları şeklinde değerlendirilirken kırk makamı bu yolculuk aşamalarının ahlaki ve epistemolojik boyutlarının temsil örneği olarak açıklamıştır.

“C. Kozmik Tezahür: İlahi Nur ve Cemal” adlı üçüncü alt başlıkta yazar Bülent Akın, Alevi varlık anlayışının merkezinde yer alan “nur” kavramı; nurun farklı görünüm biçimlerini *sır*, *cevher*, *tecelli* ve *cemal* kavramları ile birlikte “1. Nur-Sır-Cevher-Tecelli: İlahi Nurun Dört Katmanı” başlığında Alevi irfanı ve toplumsal bellekten örneklerle ele almıştır. “2. Cemal: Birliğin Estetik Yansıması” bölümünde ilahi hakikati “güzellik, uyum ve rahmet” boyutlarıyla evrendeki uyum çerçevesinde açıklamıştır. “3. Mizan: Kozmik Ahenk”te ise ilahi denge Alevilikteki “ölçülü olmak” düşüncesinden hareketle insanın iç dünyasında kurulması gereken dengeyi ahlaki bir ölçüt olarak ele almıştır (s. 113-122).

“D. Kozmik Birlik ve Tasavvufî Tezahürler” adlı dördüncü alt başlığı altında Akın, Alevi menkıbe ve ritüellerinde yer alan *kudret kandili*, *Kerklar Meclisi*, *devir nazariyesi* ve *don değiştirme* gibi sembolik anlatıları kozmolojik ve tasavvufî bir bütünlük içerisinde yorumlamıştır. “1. Kudret Kandili: İlk Zuhurun Kozmik Anlamı” bölümünde

evrenin nur ve rızalık düzeni olarak görünür hâle geldiği cem meydanındaki چراغ/ delil hizmeti ile semah hizmeti örnekleriyle açıklamıştır. “2. Kırklar Meclisi: Birliğin Cemali Tezahürü ve Ritüel Prototip”te Kırklar Meclisi” anlatısından yola çıkarak *miraç* ve *miraçta* verilen sır çerçevesinde orada karşılaşılan *Hatem-i Enbiya*, *Sidretül Münteba*, *Kâbe Kaneyn*, *Ev Edna* ve *Doksan Bin Kelam* gibi metafiziksel kavramlar aracılığıyla yorumlamıştır. Bölümün son kısmında yer alan “3. Devir Nazariyesi: Döngüsel Yapı ve Kozmik Akış” varlığın ilahi kaynaktan çıkarak yeniden aslına yönelmesini ifade eden kozmik bir süreklilik ilkesi olarak devri; insanın kemale yönelişini, cem ve semah gibi ritüellerde görünür hâle gelen döngüsel hareketleri ve varlık düzenindeki sürekliliği açıklayan temel kavramlardan biri olarak yorumlanmıştır. Son olarak “4. Don Değiştirme: Ruhun İçsel Dönüşüm Motifi” başlığında Yazar, don değiştirme kavramını fiziksel ya da biyolojik bir dönüşümden ziyade insanın idrak düzeyini, manevi sorumluluklarını ve yol içerisindeki makamını gösteren çok katmanlı bir sembol olarak insanın nefsanî sınırlardan sıyrılmak suretiyle farklı bilinç ve idrak mertebelerine ulaşmasını, insan-ı kâmil olma yolunda geçirdiği manevi dönüşüm ve hakikatin farklı düzeylerde tecelli edişini sağlayan bir süreç olarak değerlendirmiştir. Ayrıca don değiştirme anlayışını, devir nazariyesiyle ilişkilendirmiş; insanın iç dünyasındaki dönüşüm ile evrendeki süreklilik ve döngüsellik arasında bağ kurmuştur (s. 122-144).

Üçüncü ana bölüm “Yolun Sırrı, Canın Edebi: İçsel Kozmoloji”dir. Bu bölüm ise kendi içerisinde “A. İnsan ve Hakikat Yolculuğu: Kozmik İnsan”, “B. Yol: Hakikat, Süreklilik ve Varoluş Düzeni” ve “C. İnsani Kozmosun Ahlaki Tezahürleri” olmak üzere üç bölümde ele alınmıştır. Bölümün ilk alt başlığı “A. İnsan ve Hakikat Yolculuğu: Kozmik İnsan”da insan, kâinatın özünü kendi varlığında taşıyan kozmik bir varlık olarak görülmesi bağlamında ele alan Yazar Bülent Akın; insanın hakikat yolculuğunu âlemin kozmik düzeni ile insanın içsel yapısı arasındaki derin bağın fark edilmesi süreci olarak tanımlamıştır. Bu tanım doğrultusunda insanı Alevi tasavvufunda da konumlandığı üzere hem “âlem-i suğrâ (küçük âlem)” hem de “hakikatin en parlak aynası” kavramlarıyla niteleyerek surette Âdem olmanın yetersiz olduğu ve yolun sırrı olarak asıl amacın “mânâda Âdem olmak”, olduğunu açıklamıştır. Çalışmaya özgün bir şekilde “içsel kozmoloji” kavramını bireysel değil, cem, musahiplik ve yol kardeşliği içinde sınanan kolektif bir olgunlaşma süreci bağlamında açıklayan ve yorumlayan Akın; “1. İnsan: Hakikat Aynası” alt başlığında da *Âdem* ve *âlem-i suğrâ* kavramlarını merkeze almıştır. “2. İnsan-ı Kâmil” kavramını *nefis*, *akıl*, *ruh* ve *can* kavramlarıyla ilişkilendirerek “seyr u sülûk” süreciyle kâmil olmayı tamlik noktası ve

sîretçe Âdem kavramlarıyla açıklamıştır. “3. Can, Ruh, Nefis, Akıl: İçsel Kozmoloji” adlı başlıkta da her bir kavramı ayrı ayrı değerlendirmiş ve “can”ı ilahi öz ve yaşam enerjisi, “ruh”u bilinç ve idrak boyutu, “nefs”i dönüştürülmesi gereken yön, “akl”ı ise hikmet ve ölçüyü temsil etmeleri bağlamlarında ifade etmiştir (s. 145-164).

Üçüncü ana bölümün ikinci alt başlığı ise “B. Yol: Hakikat, Süreklilik ve Varoluş Düzeni”dir. Burada yazar, insanı hakikatle sürekli temas hâlinde tutan ontolojik bir yöneliş olarak tanımladığı “yol”u; kendini bilme, içe dönme ve hakikati arama çabası olarak kavranması çerçevesinde ifade etmiş; Alevi sözlü geleneğinde ise aynı kavramı derviş, rehber, pir ve mürşit kimselerin rehberliğinde bir olgunlaşma süreci olarak tanımlamıştır. Ayrıca *ıkrar*, *hâl* ve *erkân* kavramlarını da “1. İkrar: Bağlanış ve Süreklilik”, “2. Hâl: İçselleşme ve Dönüşüm” ile “3. Erkân: Görünürlük ve Toplumsal Düzen” başlıklarıyla ele almıştır (s. 164-174).

Bölümün son alt başlığı ise “C. İnsani Kozmosun Ahlaki Tezahürleri”dir. Bu bölümde ahlak, insanın iç dünyasında kurulan kozmik dengenin toplumsal hayata yansması olarak açıklanmıştır. *Can*, *akıl*, *ruh* ve *nefs* arasında sağlanan uyumla ahlaki düzen ortaya çıktığını ifade eden Akın; bu içsel dengenin dış dünyada adalet, sorumluluk ve doğru davranış olarak görünür hâle geldiğini söylemiştir. Ahlaki olgunluğun temel şartlarını ise “canın erkânla diri tutulması”, “akılın marifetle aydınlanması”, “nefsin terbiye edilmesi” ve “ruhun hakikate yönelmesi” olarak yorumlamıştır. *Vicdan*, *rıza*, *dâr*, *edeb*, *emanet* ve *sır* gibi kavramlarla bu içsel düzenin bireysel ve toplumsal düzeydeki tezahürleri olarak ahlaki; insanın Hak, toplum ve âlemlerle kurduğu ilişkiyi dengeleyen ve sürdüren ontolojik bir düzen olarak “1. Vicdan: İçsel Tanıklık ve Hakikat Duyarlığı”, “2. Rıza: İçsel Uyumdan Toplumsal Dengeye”, “3. Dâr: Hak Meydanındaki Mizan”, “4. Edeb” ve “5. Emanet ve Sır: Edebin Koruduğu Hakikat Alanı” başlıklarıyla Alevi inanç sistemi çerçevesinde dışsal kurallardan çok insanın içsel kozmik düzeninin toplumsal hayata yansması olarak açıklamıştır (s. 175-190).

Sonuç olarak çalışmadaki Alevi inanç sistemine dair kavram ve terimler; kendi metafizik zemininde ele alınmıştır. Bu çerçevede çalışmanın temel metodolojik yaklaşımı “metin merkezli ve irfani okuma”, “sözlü kültür ve halk bilimsel yaklaşım” ile “tasavvufî-mitolojik ve kozmolojik” yaklaşım olmak üzere bir araya gelen üç temel eksen üzerine kurulmuştur. Bu metodolojik ekseninde buyruklar, erkânname, velayetname, menakıbnameler, nefesler ve gülbanklar gibi Alevi yazını temel kaynak olarak kullanılmış; kavramlar etimolojik veya kronolojik köken araştırmalarından ziyade batınî anlam katmanları, irfani süreklilikleri ve gelenek içerisindeki işlevleri

bakımından incelenmiştir. Bunun yanında cem ibadeti, semah, nefes, gülbank, musiki, ocak sistemi, talip-dede ilişkileri ve kolektif hafızadaki yaşantısal karşılıklar da değerlendirmeye dâhil edilmiştir. Böylece kavramların hem teolojik içerikleri hem de toplumsal ve performatif işlevleri de görünür kılmıştır.

Çalışmanın önemli yönlerinden biri, Alevi ontolojisi ve kozmolojisini kavramsal düzlemde sistematik biçimde görünür kılma çabasıdır. Yaratılış anlatıları, vahdet düşüncesi, nur anlayışı, Hak-Muhammed-Ali öğretisi, Dört Kapı Kırk Makam sistemi ve devir düşüncesi bir bütünlük içerisinde ele alınmış; kavramların ontolojik işlevleri, epistemolojik boyutları ve hakikat bilgisiyle ilişkileri ortaya konulmuştur. Eserin üç bölümlü yapısı da bu yaklaşımı yansıtarak ilahi tezahürden kozmogoniye, oradan insanın içsel dönüşümüne ve etik-toplumsal pratiğe uzanan bütüncül bir kavramsal güzergâh sunmuştur.

Çalışmanın akademik katkısı, Aleviliği dışsal kategoriler veya karşılaştırmalı mezhep tasnifleri üzerinden açıklamak yerine, kendi kavramsal evreni içerisinde anlamlandırmaya yönelik sistematik bir çerçeve geliştirmesinde yatmaktadır. Bu yönüyle yazar, Alevilik araştırmalarında sıklıkla karşılaşılan parçalı ve indirgemeci okumaların ötesine geçerek kavramlar arasındaki ilişkileri görünür kılan bütüncül bir yorum modeli olarak teolojik, kozmolojik, tasavvufi ve ritüel boyutların birlikte değerlendirdiği kavramların yaşantısal ve performatif karşılıklarıyla da ele alınmasına imkân sağlamıştır. Dolayısıyla çalışma hem temel kavram ve terimlere ilişkin bir başvuru kaynağı hem de Alevi inanç ve düşüncesinin metafizik, kozmolojik, etik ve ritüel boyutlarını birlikte değerlendirmeye imkân sağlayan bir kılavuz niteliği taşımaktadır.

Bununla birlikte çalışma, iki cilt olarak tasarlanan daha geniş bir araştırma programının ilk halkasını oluşturmuştur. İlk ciltte ortaya konulan kavramsal ve metodolojik çerçevenin, yayımlanması planlanan ikinci cilt için de kurucu bir zemin hazırlamış olduğu düşünülebilir. Bu yönüyle çalışma hem kendi kapsamı içerisinde değerlendirilebilecek bir başvuru eseri hem de Alevi inanç sisteminin farklı katmanlarının daha derinlikli biçimde ele alınacağı müteakip araştırmaların kavramsal altyapısını oluşturan bir başlangıç metni niteliğinde okunabilir.

Okuyucu açısından Alevilik kavramlarını tarihsel veya teolojik bir araştırma nesnesi olarak görmenin ötesine geçiren “Alevilikte Temel Kavram ve Terimler-1 (Teolojik Temeller-Mitik Köken-Tasavvufi Yapı)” adlı çalışma; söz konusu terim ve

kavramları kendi iç mantığı, sembolik dili ve yaşantısal sürekliliği içerisinde kavramaya imkân sağlayan bütüncül bir okuma perspektifi sunmaktadır. Bu nedenle çalışma hem alana yeni yönelen araştırmacılar hem de Alevi inanç sisteminin kavramsal çerçevesini derinlemesine incelemek isteyen okuyucular açısından önemli bir başvuru kaynağı olarak değerlendirilebilir.

Kaynakça

AKIN, Bülent (2025). *Alevilikte Temel Kavram ve Terimler-1 (Teolojik Temeller-Mitik Köken-Tasavvufi Yapı)*. Çanakkale: Paradigma Akademi.